

Z celkových postojů např. k tvorbě občanské společnosti, prohloubení samosprávy, činnosti neziskových organizací, stupně zájmu o participaci, integrace opozice do řízení, zvládnutí problémů mikroekonomiky ap. lze usoudit, že v nejbližším období nemůže sociologie očekávat širší společenskou objednávku. Není-li ovšem sociální zakázka, měla by začít kritika, a to nejen do vlastních řad, ale nastavit zrcadlo právě sociálním deformacím, které díky nevyužití sociologie vznikají.

Antonín Rašek

Také sociologie má svůj trh

Žijeme v době postmoderní a společnosti demokratické. To prvé pro sociologii znamená, že se nesluší ji jakkoli tematicky zužovat či doktrinálně svazovat, že by opravdu měla kvést tisíce květy. To druhé znamená, že se nesluší kohokoli jakkoli dirigovat v jeho ambicích, jakkoli tvůrčích či rutinních, dělných či nedělných. Zatímco vysoké školy by měly být paradigmaticky diverzifikovaným debatním polem, akademie zas střežou pro volné bádání, třeba i s horizontem nekonečna. Neslušná a ani netřeba oponovat. Problém, pravda, zůstává, kdo a proč to bude financovat, myslíme-li na obě strany účtu: má dáti a dal.

Na kalendáři společenské transformace již uplynulo neuvěřitelných šest let a jedno je dnes už vcelku jasné: sociologie přežila tuto dobu bez úhony, ale také bez velkého zisku. Co ubrala na extenzitě, nepřidala na intenzitě. Oč více zapomněla, o to méně se naučila. Kritika předlistopadové minulosti je jistě na místě, pokud stejně kritickým okem pohlédneme i na současné dění, ovšem relativně vzato k tehdejšímu a nynějšímu příležitostem, možnostem, podnětům a výzvám.

Jak vypadá přítomnost v porovnání s představami na počátku našeho sametového přerodu? Co se naplnilo z přání vyslovených na oněch divadelních Sociologických fórech? Všimnu si tu jen tří témat z oněch mnoha, která se tehdy probírala a nyní znovu otevřela díky Petrovi Matějů a dalším. Především se hovořilo o přeměně institucí, o odstranění dřívějšího režimem perfidně vytvořené hradby mezi výzkumem a výukou. Dále o tom, že do pěti let tu budeme mít novou generaci nadšených sociologů. Mluvílo se konečně i o tom, jak je třeba sociologii zviditelnit, zapojit do dění a vůbec vylovit z onoho šedivého rybníka zapomnění.

Vřele souhlasím, že oddělení výuky a výzkumu vede k přežívání oboru namísto jeho rozvoje. Žádné výzvy a žádné dohody o „nejužší spolupráci“ nemohou nikdy nahradit to, co přirozeně vzniká, když existuje závaznost na obou stranách. Jako příklad takové „fungující“ samostatnosti se často uvádí Francie. Není to však pravda. CNRS a univerzity jsou sice institucionálně samostatné, fakticky však propletené tisíci nitkami. Lidé přecházejí z jedné instituce do druhé a dělají obojí činnost v těsné návaznosti. Není významnějšího vědce, který by neučil a není významnějšího pedagoga, který by nebyl zapojen v několika výzkumných projektech.

Pokud jde o novou generaci sociologů, už jsou tu opravdu první polistopadoví absolventi a jistě mnozí z nich velmi schopní. Jde tedy jen o to, zda se vrhnou do výzkumu, nebo do náruče trhu. Pakliže do výzkumu, jde o to, zda mají chuť do práce a odvahu vytrvat, nebo si jen chtějí odpočinout po zajisté namáhavém studiu. Pakliže jinam, po-

chopení je nasnadě: platy ve veřejném sektoru jsou nízké a kvalifikovaní lidé si tu mohou trochu vydělat jen jako štvanci vedlejších činností. Kličekování kantorů mezi výukou, výzkumem a vedlejšími činnostmi barvitě vylíčil Ivo Možný a vůbec si s ním nemyslím, že přehání.

Obávám se, že třetí otázka týkající se společenské užitečnosti sociologie může znít nepěkně, některým dokonce i totalitně. Připomeneme-li si první kulatý stůl Sociologického časopisu (SČ 1/1991), postoj se v tomto bodě rozcházely už na počátku. Vyberu-li jen dva názory, pak zatímco Pavel Machonin odvozoval rozvoj sociologie od její „schopnosti poskytnout kvalitativní výpověď o společnosti a jejích problémech“, Milan Petruskovi se líbila spíše úvaha o neužitečnosti a viděl sociologii jako součást kultury společnosti, „poskytující jakákoli netriviální sdělení“.

Oba názory jsou jistě stejně platné ve svém kontextu. Rozdíl je ovšem v tom, který přístup si získá více podpory. Je asi málo mecenášů umění, kteří by do něj zahrnovali také sociologii. Je jistě více sponzorů výzkumu, kteří jej vidí jako usilování o nápravu společenských věcí. Když už zehráme na nepřízeň osudu, musíme se ptát, co vede mladé ekonomy k jejich setrvání ve výzkumu, když mají tak blízko do výnosných míst ve světě financí. Pravda je taková, že ekonomický výzkum je zajímavější především proto, že je více napojen na svět a klíčová témata. Tím se také stává otevřenějším, viditelnějším a lukrativnějším.

Potkávám hodně sociologů, kteří si stěžují na poměry. Znáám jich řadu, kteří odešli do byznysu. Stěží bych jich však napočítal víc než prstů na jedné ruce, kolik jich přijalo výzvu doby a začalo vážně pracovat na nějakém novém tématu z těch mnoha, které chybějí. Mohou za to ale jen oni? Tady jsme u jednoho důležitého momentu. V roce 1990 byla vyhlášena svoboda bádání. Ano, je právem každého, v čem si bádá. Kdysi si to mohli dovolit jen tzv. soukromí docenti, bádající za vlastní peníze. V předchozím režimu pak jen ti, kdo správně pochopili svobodu „jako poznanou nutnost“. Přes zeštíhlovací procedury dnes tak mohou stále činit mnozí pod benevolentní, byť stále lakomější záštitou státního rozpočtu.

Je jistě dobré, že namísto jednoho jsou již dnes dva kanály toku rozpočtových peněz, totiž tradiční instituce a grantové agentury. I když lidé jsou v obou nutně stejní, v druhých fungují lépe, protože tak činí pod tlakem soutěžních pravidel a rozpočtových omezení. Musím tu souhlasit s Petrem Matějů, že tradiční instituce jsou dnes blokovány pseudodemokracií. Poté, co revoluční nadšení opadlo, jsou volená grémia překážkou změny, protože se ustavují podle většinových zájmů, a tím i k tomu, aby konzervovala daný stav. Fungování grantových agentur má daleko k ideálu, nicméně ony budou jednat se stále větší odpovědností za rozvoj oboru, protože – doufejme – budou jednou muset posuzovat žadatele také podle toho, co již vykonali.

Důležitější než lidé a instituce jsou však témata a odborné problémy, namítají někteří. Jde přece hlavně o výsledky, ať se jich dobereme jakoukoli cestou. Máme-li však na mysli určitá témata a určité výsledky, cest k nim vedoucích není mnoho. Zde potom liberálně-demokratická spojka grant-výzkumník selhává a ke slovu se musí dostat instituce již nikoli jen zastřešující a ochraňující, ale také řídící a vyvolávající neklid soutěživé synergie. Instituce, která organizuje výzkum inspirovaný a vyžadovaný transformací a garantuje jeho pokračování, poznatkovou kumulaci a syntézu. Mám tu na mysli tři dimenze takové práce: mezioborovou, historickou a komparativní.

Mezioborový imperativ je dán tím, že transformace je komplexním procesem (jakoli otřepaně to zní) zahrnujícím simultaneitu změn v oblasti ekonomické, politické, sociální a hodnotové. Historický rozměr vyplývá z faktu intenzivní a přitom stále nedostatečně uvědomované přítomnosti minulosti. Jinak řečeno, průřezová informace v neusazené společnosti je méně validní než ve společnosti usazené, přičemž v usazené společnosti je minulost zpravidla méně předpojatě a více detailně prostudována než ve společnosti usazující se. Nakonec komparativní dimenzi diktuje již uskutečněné překročení mezistátních hranic politických a ekonomických, za nimž musí následovat mnohem intenzivnější překračování hranic sociálních a poznávacích.

Zahrnout tento trojí rozměr výzkumu v plné šíři a hloubce je nespílitelným ideálem, nicméně postupně naplňovatelným vodítkem pro fungování institucí. Je totiž nad síly jedinců i malých týmů, aby tyto hranice překračovali, navíc v horizontu určeném dvou či tříletými granty. V silách institucí však je, aby harmonizací individuálních úsilí podporovaly studium sociální změny v provázaných oblastech. To je aktuální, byť neformulovanou zakázkou od národních i mezinárodních organizací, a přitom úlohou stejně empirickou jako teoretickou, tématem přitahujícím grantové prostředky domácí i zahraniční, a tedy i tématem dostatečně zajímavým problémově a finančně.

Myslím, že doba přece jen poskytuje určité řešení dilematu velkých úkolů a mizerných prostředků. Sociologie sama by se ale měla lépe adaptovat na společnost, která je předmětem jejího zkoumání. Jestliže jsme hlavní příležitosti promeškali, mnohé šance jsou stále otevřené. Je třeba zakládat a napojovat se na takové projekty, které uspokojí potřeby odborné i finanční a které neukrájí ani výzkum, ani studenty. Jde o témata, která napomohou české společnosti integrovat se do mezinárodních organizací a která tedy budou jimi podpořena. Konkrétní příklad: kolik českých sociologů se pokusilo získat grant v rámci cíleného programu Evropského společenství „Sociální exkluze a integrace“? Jde o téma málo sociologické? Málo inspirativní? Nebo snad málo postmoderní?

I sociologie má svůj trh, totiž právě takový, jaký si vytvoří. Nemůže spoléhat na veřejnou podporu, je-li veřejnosti málo známa. Strkat peníze do projektů, jejichž výsledky zůstávají kdesi v hloubi zásuvek či myslí výzkumníků, do nákladných rukopisů, které po léta nenacházejí nakladatele, do textů přijatelných pro publikaci sotva v interních edicích, je sice načas možné, dlouhodobě však sebelikvidační. Zatím je stav takový, že sociologii na veřejnosti reprezentuje výzkum veřejného mínění. Čas rozběhu sociologických studií je jistě delší než u demoskopických výzkumů, v sedmém roce transformace bychom však už měli být v tomto ohledu méně smířliví.

Implicitní poptávka je nicméně rozsáhlá. Česká společnost je informačně daleko méně pokryta než polská či maďarská. Nejenže náš vlastní výzkum trpěl zpřetrháním kontinuity a je i dnes celkově línější, přičemž také počet stážujících západních odborníků inspirujících se českou transformací je nesrovnatelně menší. Ekonomie i politika však potřebují studie o sociální struktuře, lidském chování, společenských institucích a vztazích toho všeho dohromady. Vyproštění ze sevření marxismu víme, jaká je síla vědomí, percepce situací, očekávání a motivů. Budeme-li dostatečně zajímavě zprostředkovávat jejich poznání a zejména pak sami vztahovat pozitivní očekávání k sociologii, neměli bychom, dlouhodobě vzato, prohrát.

Jiří Večerník